

Іван Градинар
(Ужгород)

ПРИЧИНИ ВИБОРУ МІЖ ОБРЯДОВИМ ФОРМАЛІЗМОМ І ДІЄВОЮ ВІРОЮ У ХРИСТІЯНСТВІ

У статті досліджується проблема дієвої віри та формального виконання обрядів, а також з'ясовуються причини вибору між цими проявами духовності та релігійності. Здійснюється аналіз біблійних та загальноісторичних джерел щодо окресленого питання. Для глибшого розуміння проблеми, завчасного виявлення тенденцій у вірі й обрядовості та їх врахування у службовому та практичному житті церков систематизовано першопричини, які впливають на вибір віруючих між формою та суттю, формальністю й дієвістю.

Ключові слова: віра, дієва віра, діла, обряд, обрядовий формалізм, обрядовір'я, переродження, духовність, *Sola Scriptura*.

The article examines the concept of active faith and the formal performance of rituals, and also clarifies the reasons for the choice between these manifestations of spirituality and religiosity in different periods. A systematic analysis of biblical and general historical sources on the outlined issue is carried out.

The statement of the harmful consequences of ritual formalism and the advantages of active faith does not cover the full scope of the study. A deeper analysis of the causes and sources that lead to spiritual practices that are opposite in their essence and effectiveness is needed. It is also important to investigate whether such factors depend on the historical period, prerequisites and circumstances, or are purely a problem of human nature and individual disposition. The study is conducted taking into account the current state of Christianity within this thematic framework through direct communication with believers of different communities and by analyzing the religious practice of the 20th and early 21st centuries.

For a deeper understanding of the problem, early identification of trends in faith and ritual, and their consideration in the ecclesiastical practice and ministry of churches, the root causes that influence the choice of believers between form and essence, formality and effectiveness have been systematized.

Key words: faith, active faith, deeds, ritual, ritual formalism, ritualism, rebirth, spirituality, *Sola Scriptura*.

«Аби спільність твоєї віри була діяльною
в пізнанні всього доброго, що є в нас в [Ісусі] Христі»
(Біблія, Филіп. 1:6)

Актуальність проблеми. Констатація шкідливих наслідків обрядового формалізму та переваг дієвої віри не вичерпує повноти дослідження. Потрібен більш глибокий аналіз причин і джерел, які призводять до таких протилежних за своєю суттю та результативністю духовних практик у різні часи. Важливо також дослідити, чи такі чинники залежать від історичного проміжку, передумов та обставин, чи є суто проблемою людської природи та особистого стану.

Метою дослідження є аналіз причин і чинників, які призводять до протилежного або змішаного вибору між дієвою вірою та обрядовим формалізмом шляхом вивчення біблійних текстів та історичних джерел у різні періоди. Дослідження проводиться з врахуванням поточного стану християнства у межах зазначеної проблематики через безпосередню комунікацію з віруючими різних спільнот та шляхом аналізу релігійної практики ХХ ст. та перших десятиліть ХХІ ст.

Ступінь наукової розробки проблеми. Серед великого обсягу наявних історичних наукових досліджень, присвячених християнству, переважає опис фактичного стану духовності та обрядовості, здебільшого з коротким аналізом причин та спонукальних передумов тих чи інших проявів релігійності. Дослідженню релігійного життя, обрядовості, зовнішніх форм та внутрішнього духовного стану християнства на території України та за її межами в історичному контексті присвячені наукові праці М. Грушевського, А. Колодного, Л. Филипovich, О. Сагана, С. Федаки, Г. Нівні, В. Гуцала, Р. В. Schaff. У дослідженнях цих та інших авторів вивчається процес розповсюдження християнства, змішування християнства з язичництвом, занепаду віри та формалізму у вірі та обрядах українського християнства. У роботі колективу авторів Тому 5 (П. Кралюк, П. Яроцький, В. Любащенко, С. Санніков, Ю. Решетніков) «Історії релігії в Україні у 10-ти томах» (за ред. А. Колодного та ін.) проаналізовано вплив Реформації на релігійне та суспільне життя в Україні, тогочасне становище різних напрямків християнства з переважанням обрядів, досліджуються течії раннього та пізнього протестантизму та їх розвиток. Акцентується увага на внутрішній духовності, дієвій вірі, соціальній активності та обрядах у біблійні часи та по сьогодні у працях М. Грушевського, С. Федаки, В. Докаша, Е. Бистрицької та Л. Костюк, Ю. Борейко, В. Петрика, П. Малика та І. Ковальчук.

Науковці, серед них і Ю. Борейко, досліджують таке пов'язане поняття, як обрядовір'я, суть якого пояснюють поверхневим знанням віровчення та дотриманням обрядів без смислової прив'язки до нього. М. Грушевський, до прикладу, акцентує увагу на такому понятті і духовному стані, як «двоєвір'я», що постає результатом поєднання християнства з язичництвом та аналізує причини, що призводять до цього, а також майбутні наслідки. С. Федака, у свою чергу, теж описує якісний рівень християнства та його переплетення в обрядах з язичництвом від часів до Володимирового хрещення і до сьогодні. В. Докаш звертає увагу на дворівневий або дуалістичний характер релігійності, яка розподіляється між тими проявами, які бачать інші люди, та особистим. Незважаючи на наявні наукові здобутки з цієї тематики, додаткового дослідження та систематизації потребують причини вибору між формальною обрядовістю та дієвою вірою.

Виклад основного матеріалу. У всі часи від гріхопадіння й донині існує вибір між дієвою вірою та формалізмом у дотриманні обрядів. Досліджуючи історичні відомості, проаналізуємо, що слугує спонукальним мотивом або першопричиною для тих чи інших проявів у духовному житті людей. Також детально проаналізуємо біблійні приклади та цитати з віровчення, яке мало б визначати характер віри та обрядовості християн. Підкреслимо, що при цитуванні Біблії у статті усталено застосовується Сучасний переклад 2023¹, якщо не зазначено інше.

Дієву віру умовно можна розглянути відповідно до наслідків, до яких вона призводить: це особисті позитивні зміни, добрі справи, виконання встановлених Богом обрядів згідно з християнським періодом та дотримання всього вчення Христа. Обрядовий формалізм, який у даному дослідженні ми протиставляємо діяльній вірі, також умовно можна поділити на два типи: формальне виконання обрядів, які справді необхідно виконувати згідно з Біблією та вченням Христа, і удавано-християнське дотримання небіблійних обрядів, що походять починаючи від чисто людських постанов і до крайнього язичництва та ідолопоклонства. Ми це тлумачимо через схему дієвості віри в рис. 1.

Якщо глянути на такий розподіл ширше, то відповідно до проявів дієвої віри можемо протиставити їм аналогічні прояви фіктивної віри: показова святість, показові добрі справи, різні ухили від вчення Христа і, зокрема, обрядовий формалізм (рис. 1). Для деталізації ми сфокусуємо свою увагу на протиставленні різним проявам дієвої віри саме обрядового формалізму, дослідимо, як він відволікає від якісних проявів віри у житті християн. Показова святість і показове милосердя, хоч і є проблемою якісного рівня християнства, все ж є більш очевидним

¹ Біблія. Сучасний переклад 2023. Українське Біблійне Товариство. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/3786/> (дата звернення: 20.04.2026).

негативним проявом. Ухили від вчення Христа у різних питаннях є більш загальною проблемою, яка потребує глибших і окремих досліджень. Натомість обрядове марновірство є більш завуальованим деструктивним елементом дієвої віри у різних її напрямках практичної реалізації та є поширеним явищем серед християн.

Рис. 1. Дієва та фіктивна віра

В. Докаш аналізує релігійність українського суспільства на двох рівнях: декларативному та реальному². Людина та спільнота, резюмує він, схильні показати свої позитивні сторони, переваги, надбання. У релігійному аспекті це виявляється показовою та видимою декларацією духовного, а от справжнього чи фіктивного, у цьому, зауважує він, ще потрібно розібратися.

Зазвичай надмірне бажання оприлюднювати свою духовність є проявом духовної слабкості та хибної мотивації показати себе людям, а не досягти духовної мети та сутнісного результату, а такий підхід якраз засуджував Ісус Христос (Мт. 6:5). Звичайно, зауважимо й ми, є спільні церковні служіння та добрі справи, в яких ніяк не уникнути людського ока. Іноді доцільно показати приклад і іншим. Але яку мету та пріоритети ми перед собою ставимо, ту сторону нашого духовного життя й розвиваємо: чи декларативну (видиму), чи реальну (без мети демонструвати на загал). Тому на церковних служіннях та в індивідуальному духовному житті визначальним є вибір: надання переваги скромності або жага до слави, популярності, публічності, ексцентричності. Поширеним способом особистої та спільної показової демонстрації релігійності є обряд, оскільки він більш видимий, релігійно підкріплений, потребує відносно менших вольових зусиль для реалізації та демонстрації, натомість складніше жити дієвою вірою, бо це вимагає зусиль, про що казав Ісус Христос (Мт. 11:12).

Вже починаючи від життя Адама та Єви в Едемському саду можемо проаналізувати, як їх віра проявлялася в діях: вони спілкувалися з Творцем (Бут. 2:16), Адам обробляв сад і доглядав за ним (Бут. 2:15), надав назви тваринам, небесним птахам і польовим звірам (Бут. 2:19,20). Допоки у перших людей була тільки одна заповідь і вони її не порушували, то вони були захищені від фальшивого стану й перебували в ідеальній гармонії у всіх аспектах буття. Їх віра була чиста, справжня та дієва, тому що гріх ще не мав доступу до їх духовності.

² Докаш В. Релігійність українського суспільства: суспільні виміри і фактори змін. *Релігія та соціум*. 2015. №3. С. 116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsec_2015_3_19 (дата звернення: 23.04.2026).

Сам момент гріхопадіння вже показує суть хибного шляху у служінні Богу – непослух, вибір між видимою формою, особистим інтересом і задоволенням ціною віддалення від Творця: «Побачила жінка, що дерево придатне для їжі й на вигляд воно приємне, оскільки було бажання одержати знання. Тож вона взяла плід, з'їла його і дала також своєму чоловікові, що був із нею, і він з'їв» (Бут. 3:6). Одразу після гріхопадіння Адама та Єви вже можемо спостерігати їх формальні відповіді із звинуваченням будь-кого іншого, але не себе, без визнання суті особистого поганого вчинку. І це була розмова з Богом, Якого неможливо ввести в оману. Тобто, замість щирого каяття (що теж походить від дієвої віри), відбулося формальне спілкування з Господом, яке звелося до видимого або озвученого хибного та формального виправдовування себе (один з проявів обрядового формалізму). Це є найпершим прикладом пошуку легших форм взаємин з Богом і формальної обрядовості.

Після гріхопадіння гармонія була порушена, а гріх у різних проявах почав діяти у житті людей. Надалі з'явилася велика потреба у живій та діяльній вірі людей у Бога, щоб триматися чим ближче до того святого, праведного стану, який може дати тільки Бог. Натомість навіть у цих питаннях з'явилися різні спотворення й фальшиві замітники. Причина цьому – гріх.

Вже на прикладі переданих нам свідчень про перше жертвоприношення та вбивство бачимо, що формальне виконання обряду не може бути достатнім. І тут важливо, щоб і обряд був правильним, проте значно важливіше, щоб внутрішній стан був відповідним. Каїн і Авель обоє принесли Богові жертву, але одна з них не була прийнята, а інша – так. Хоч ця історія дуже коротко описана, подальша оцінка Богом стану Каїна та деякі переклади цього тексту дозволяють стверджувати, що неприйняття його жертви відбулося саме через гріх. Авель мав живу й діяльну віру, і жертву приніс так, що вона була прийнята. Натомість Каїн формально виконав обряд, але на нього та його жертву Бог не звернув увагу. Господь звертається до Каїна: «Чому ти розгнівався, і чому твоє обличчя спохмурніло? Якби ти вчинив, як слід, то хіба твоя жертва не була би прийнята? А якщо ти не зробив так, як потрібно, то при дверях чатує гріх. Він спонукає до пожадання, але ти маєш над ним панувати» (Бут. 4:6,7). Або за перекладом Септуагінти: «Чому став ти сумний, і чому твоє обличчя спохмурніло? Якщо ти правильно приніс, але не розділив правильно, то хіба ти не вчинив гріх? Заспокойся. До тебе він звертатиметься, але ти над ним пануватимеш» (Бут. 4:6,7)³.

Авраам повірив Богу, але ця віра була також підтверджена ділами: він залишив ідолопоклонство, починав служити Господу та пішов, куди Він Йому каже (Іс.Нав. 24:2,3). Він особисто переконався, що є живий Бог і послухався Його, і це проявилось в живій і діяльній вірі. У подальшому ми бачимо, що щира та чиста віра відобразилася й на його практичному житті – він уникає гріха та язичницьких обрядів, ми не помічаємо якихось форм змішання язичницьких обрядів минулого з служінням Богу, немає формалізму в його житті.

Далі наведемо контрастний приклад, коли ізраїльський народ безпосередньо почув Бога й побачив Його прояви на Сінаї при отриманні Десяти заповідей. Фактично вони з трепетом визнали велич Бога й це мало б стати дієвою вірою. Натомість пройшло небагато днів, і їх потягнуло в обряди ідолопоклонства литому бичку, «народ засів їсти й пити, після чого вони піднялися, щоб забавлятися» (Вих. 32:6). Причиною такої поведінки ми можемо вказати слабку віру, матеріалістичність поглядів, схильність до старого й легковажного життя серед язичницького єгипетського народу, звикання до ідолопоклонства священним тваринам єгиптян, тяжіння до умовного спокою та визначеності, у якому вони перебували у Єгипті, хоч це було за дуже тяжких умов.

У подальшому ізраїльський народ або юдеї демонстрували циклічні переходи від служіння Богу до язичництва, а кризові часи ставали поштовхом до духовного навернення. Також

³ Біблія. Переклад Р. Турконяка з LXX (77 книг), 2011. Українське Біблійне Товариство. URL: <https://www.bible.com/bible/1755/> (дата звернення: 22.04.2026).

біблійна історія сповнена періодів, коли декларативне служіння Богу змішувалося з виразними гріховними практиками, язичницькими звичаями та служінням ідолам.

Така поведінка ізраїльського народу є давнім і наочним прикладом того, що ми спостерігаємо й серед слов'янських народів при розповсюдженні християнства, про що писав М. Грушевський: люди, особливо у селах, тяжіли назад до своїх народних звичаїв та обрядів і не сприймали християнську чисту віру, змішували християнство з світськими й язичницькими обрядами.

Зупинимося більш детально на дослідженнях Грушевського, оскільки він досить прискіпливо й аргументовано проаналізував причини формалізму християн. Він пише: «В міру того, як християнство виходило за межі культурніших центрів, воно, зростаючи в кількості, тратило на змісті, на чистоті своїй». Натомість християнство, пише Грушевський: «приладжувалося до останків старого культу й поглядів, мішалось з ними, й так поставала мішанина християнських і поганських елементів, що в старім нашім письменстві має назву "двоєвір'я"»⁴. На підтвердження цього зазначимо, що С. Федака також фіксує, як сільське населення Київської Русі прийняло нову віру лише у XII-XIII ст., навіть трупоспалення як рецидив язичництва збереглося аж до XIX ст. У діяльності Володимира, який масово «християнізував» слов'ян, насправді було багато компромісів з язичництвом. Продовжувався «язичницький ритуал єднання усього роду через спільну трапезу», поховання князя поєднало язичництво і християнство⁵. Зазначимо, що «двоєвір'я» категорично засуджується в Біблії.

Такі тенденції особливо виявлялися на святах, про що зазначив М. Грушевський. Старі поганські свята «номінально приладналися» до християнських. Разом з християнською догматикою далі активно співіснували «поганські погляди на природу, заповнену різними чудесними силами, надприродними істотами, що вимагали обережності й поважання». Ряд свят формально вважалися християнськими, але на них «переносилися прикмети старих поганських богів (Перун – Ілля, Даждь-бог – св. Юрій, Волос – св. Власій і т. ін.)»⁶.

Те саме стосується подієвих обрядів або обрядів життєвого циклу – християнське перемішувалося з поганським. Хоч існувало церковне вінчання, але поганське весілля збереглося в своїй повноті та насправді вважалося основною ознакою початку подружнього життя. Грушевський вважав, що частково таке ставлення до весілля збереглося аж до початку XX ст., існує такий підхід і сьогодні серед тих, хто називає себе християнами. А на християнські поминки померлих «перенесено атрибути старої тризни; прикмети поганської жертви перенесено на т. зв. канун – поминальний принос до церкви, як воно й досі є»⁷.

Підсумувати дослідження Грушевського можна словами про двоєвірство, яке характеризує причину і справжній мотив формального виконання обрядів: «Двоєвірство було тільки більш виразним проявом того дальшого існування поганського життя під християнською покривкою». Існувала меншість з похвальними титулами «благовірних» і «христілюбців», які за ніби повноцінно прийняли християнство, але насправді – формально і з «зверхньою» формою. Навіть ці «благовірні» і далі «зіставалися надалі зі звичаями і змаганнями, виробленими передхристиянським життям», і вказується причина – бо так було легше. Окремо визначені

⁴ Грушевський М. С. Духовна Україна: зб. творів. Київ: Либідь, 1994. С. 296. URL: <http://hrushevsky.history.org.ua/item/0008076> (дата звернення: 21.04.2026).

⁵ Федака С. Історія України: Серія 2. Літописна історія: Том 5: Київська Русь і Великий степ / Сергій Федака. Ужгород: ТИМПАНИ, 2021. С. 117.

⁶ Грушевський М. С. Духовна Україна: зб. творів. Київ: Либідь, 1994. С. 296. URL: <http://hrushevsky.history.org.ua/item/0008076> (дата звернення: 21.04.2026).

⁷ Грушевський М. С. Духовна Україна: зб. творів. Київ: Либідь, 1994. С. 296. URL: <http://hrushevsky.history.org.ua/item/0008076> (дата звернення: 21.04.2026).

такі мотиви князів, як мода і змагання мати «свої церковні фундації», монастирі й церкви, але їх життя і політика «анітрошки не в'язалися християнською етикою»⁸.

Саул також є прикладом нещирої віри і формального виконання обрядів: взяв овець Амалека для жертвоприношення Богу, але цим самим проявив кричущий непослух, бо не зробив з тваринами того, що вимагав Бог. Після цього Саул дуже хотів, щоб пророк Самуїл вшанував його перед старійшинами та народом, у той же час не покався щиро в гріхах, його більше турбував високий соціальний статус та сприйняття людьми. Згодом, попри те, що він знищував ворожок у країні, у важкі часи сам звернувся до однієї з них, бо Бог вже відвернувся від нього.

У випадку з жертвоприношенням Саулом заборонених овець, є дуже конкретна оцінка таким діям: «Адже непокірність (*бунт*) – такий же гріх, як чаклунство, а свавілля, – як злочин ідолопоклонства. За те, що ти відкинув ГОСПОДНЄ слово, то й Господь відкинув тебе, щоб ти не був царем» (1 Сам. 15:23). Цей приклад підкреслює, що як противні Богу обряди, які є людськими, язичницькими, так і ініційовані Ним, але виконані нещиро, з спеціальними порушеннями та без послуху – так само є неприйнятними для Нього та порівнюються з чаклунством і злочином ідолопоклонства.

На протигагу Саулу, Давид є прикладом щирої і дієвої віри. Це відображено у його повазі до Бога, у щирих молитвах і псалмах, у його діях і праведному житті, у повазі навіть до ворога Саула, як до помазаника Божого.

У книзі пророка Ісаї є детальний опис посту, який визнає Бог, такий, який супроводжується покаєнням, добрими вчинками. Натомість піст, який супроводжується власними пожадливістями і образами інших, не буде почутий на небі (Іс. 58:1-12).

Ірод Великий відзначився, як відбудувник і реставратор величі храму та Єрусалиму, але у той же час ставився з неповагою до віри єврейського народу та настанов закону Мойсея. Лиш через опір людей і керівництва він корегував свої рішення і дії. Але найбільшим проявом його лицемірства було бажання знищити маленького Ісуса Христа, незважаючи на те, що дізнався він про Нього від мудреців та отримав підтвердження з Божих пророцтв. І для того, щоб досягнути своєї мети, він вбиває невинних дітей Віфлеєму (Мт. 2:16-18). Визначала його поведінку жага до влади та слави. Але що дивуватися з Ірода, якщо знавці та вчителі закону та пророцтв, прискіпливі виконавці обрядів згідно із законом пропустили прихід Божого Сина, навіть ініціювали Його страту вже під час служіння. І робили вони це також через заздрість та бажання бути першими та єдиними духовними провідниками народу.

Як людина сама себе оцінює при обрядовому лицемірстві або щирості, Христос розкрив через яскравий приклад у притчі про фарисея та митника. Фарисей перерахував свої переваги, порівняв себе з грішниками та митником і додав: «пощу двічі на тиждень, даю десятину з усього, що надбаю» (Лк. 18:12). Але за оцінками Христа, митник, який щиро кається, «повернувся до свого дому оправданий більше, ніж той, бо кожний, хто підноситься, – буде понижений, а хто себе понижує, – піднесений буде!» (Лк. 18:14).

Навіть люди, які мають особливі духовні дари від Бога, пророкують і творять чудеса іменем Ісуса Христа, але грішать у той же час, будуть відкинуті (Мт. 7:19). Причиною цього є самообман і нерозуміння суті християнського життя та призначення дарів.

Протилежним прикладом щирої віри і дій є вдова, яка не просто формально виконала обов'язок десятини, але віддала все, що мала на прожиток. Ісус Христос так оцінив її вчинок: «Правду кажу вам, що ця бідна вдова більше від усіх кинула, бо всі ці зі свого достатку кидали в дар [Богові], а вона зі своєї вбогості вкинула все, що мала на прожиток» (Лк. 21:3-4).

Ще за часів Апостолів Ананія та Сапфіра наважилися сказати неправду та показово завищили обсяг своєї пожертви на Божу справу. Можна припустити, що вони були так суворо покарані смертю через виражену маніпуляцію, лицемірство й жагу до марної слави у часи великих

⁸ Грушевський М. С. Духовна Україна: зб. творів. Київ: Либідь, 1994. С. 297. URL: <http://hrushovsky.history.org.ua/item/0008076> (дата звернення: 21.04.2026).

та історичних духовних подій, чудес і під час масового пробудження перших християн після вознесіння Христа (Дії 5:1-11). А чарівник Симон хотів за гроші «набути Божий дар». Його внутрішньому стану була дана дуже гостра характеристика: «Немає тобі частки й наділу в цій справі, бо твоє серце не чесне перед Богом... Бо ти, я бачу, переповнений жовчною гіркотою і перебуваєш в оковах неправди!» (Дії 8:18-25).

Натомість Тавита (Сарна), воскресена Ап. Петром після смерті від хвороби, «була сповнена добрих діл і милостинь, які чинила», робила одяг і покривала (Дії 9:36). Можна навести більше прикладів християн з Біблії, які уникали формалізму та мали дієву віру: Апостоли, у тому числі і Павло, Тимофій та Тит, Прискила й Акила тощо. В них була жага до справжнього, чистого і активного життя з Богом, без якихось заміників та хибних шляхів.

В книзі Об'явлення наведено приклади дієвої віри, яка виявляється у праведному житті, добрих справах, відстоюванні чистоти вчення та церкви, страждань за істину. І навпаки, засуджено тих, які жили грішно, вірили формально та боялися жити по правді.

Важливою передумовою дієвої віри є внутрішнє переродження або народження згори (1 Ів. 5:4,5). Тобто повноцінної віри, як духовного компоненту, не може бути, поки людина не почне своє духовне життя, духовно не народиться. Тільки тоді активність християнина є справжньою, наслідком внутрішнього стану і зацікавленості. Коли цього немає, а є тільки земна і тимчасова зацікавленість продемонструвати свою «віру», це і породжує формальне виконання певних обрядів.

Як свідчать результати комунікації з людьми, які ідентифікують себе християнами, найбільш важливою проблемою обрядовір'я є формальне хрещення, коли людина не розуміє момент свого особистого вибору, і потім тільки погоджується або не погоджується продовжувати служити Богу (а часто це обмежується назвою «християнин»). Але визначальним є саме особистий вибір, а його не було. Але як багато людей (хоч і невелика частина від всього людства) особисто та свідомо визначилися стати на християнський шлях, переродилися духовно, уклали завіт з Богом щодо цього через водне хрещення.

Оновлення життя без віри в Бога і Сина Божого Ісуса Христа, без визнання спасіння через Христа є неможливим для сучасної людини: «І в нікому іншому немає спасіння, бо під небом немає іншого імені, даного людям, яким належить нам спастися!» (Дії 4:12). Для грішної людини, яка є тимчасовою на цій землі, недоцільно залишатися осторонь від такої можливості справжнього Життя: «І живу вже не я, а Христос живе в мені. А що тепер живу в тілі, то живу вірою в Божого Сина, Який полюбив мене й віддав Себе за мене» (Гал. 2:20). Заважати цьому може гордість та лінь. Іван Хреститель казав: «Хто вірить у Сина, той має вічне життя, а хто в Сина не вірить, той життя не побачить, але Божий гнів перебуває на ньому» (Ів. 3:36). Важливо не сплутати сухе визнання існування Ісуса Христа та віру (справжню віру) – це зовсім різні духовні стани.

Доступність Божого Слова через проповідь та Біблію є важливим чинником віри: «Тому віра – від слухання, а слухання – через Слово Христа» (Рим. 10:17). Історія сповнена прикладів духовного пробудження та змін через проповідь і читання Євангелії, Біблії. Для євангельських християн Біблія є визначальною, оскільки принципом «Sola Scriptura» / «Тільки Писання» відкидаються всі обряди і практики, які не відповідають Святому Письму, а увага фокусується на вірі, особистому дослідженні Біблії та відповідному житті кожного віруючого: «Адже Слово Боже – живе й діяльне, гостріше від усякого двосічного меча: воно проникає аж до поділу душі й духа, суглобів і мозку кісток, судить думки й наміри серця» (Євр. 4:12). І навпаки, намагання утримувати віруючих обрядами та іншими практиками із застереженням не досліджувати самостійно Писання призводить до формальної віри і обрядовості.

Ще Тертуліан (160-220) свідчив про прийняття вчення Христа скіфами і сарматами, які жили й на території сучасної України, а Іоанн Златоуст (347-407) зазначив щодо цих же народів, що

вони, «перекладаючи Писання на свою мову, філософствують про ці словеса»⁹. Ми достеменно не можемо знати, наскільки щиро і фундаментально відбувалися серед них духовні процеси, хоча б у справді наведеної згори меншості, але ці історичні факти вже є підтвердженням, що прийняття християнства не було просто формальним, а з супроводжуючим дослідженням основи – Писання, яке існувало на той час.

Як свідчать результати неодноразової комунікації з різними людьми різного ставлення до релігії, визначником якості духовного стану християнина є його бажання або небажання змінювати себе і працювати над собою. Через віру в Ісуса Христа, в Його велику жертву за нас людина може оновитися і почати нове життя. Тоді всередині людини активоване життя, яке має дієвий зовнішній вияв. Віра без діл не є вірою у нормальному розумінні, вона може хіба що називатися мертвою вірою: «Так і віра, коли не має діл, сама по собі є мертвою» (Як. 2:17). Бездіяльна віра може називатися ще марновірством, а людина з такою вірою – марною: «О, марна людино! Чи ж не хочеш зрозуміти, що віра без діл не дає плоду?» (Як. 2:20). Апостол Павло закликає до діяльної віри: «Аби спільність твоєї віри була діяльною в пізнанні всього доброго, що є в нас в [Ісусі] Христі» (Филим. 1:6).

До формалізованої, порожньої або навіть деструктивної обрядовості можна застосувати аналогічне поняття, протилежне дієвій або активній вірі – «обрядове марновірство». Це поняття виявляється як у формальному дотриманні затверджених Христом і Апостолами обрядів, так і у язичницьких або вигаданих і штучно створених людьми обрядах.

Прозелітизм без переродження, навернення у «свою віру» заради кількості та статистики, а що гірше, для зовсім недуховних цілей, у всі часи призводило до примноження формального служіння без дієвої віри. У сучасному народному словнику є навіть таке поняття, як «гуманітарні християни». Ісус Христос критикував такі прояви 2000 років тому: «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, які обходите море і суходіл, аби здобути бодай одного новонаверненого, а коли це станеться, то робите його сином геєни – вдвічі гіршим за вас» (Мт. 23:15). Володимирове хрещення було здійснене з цілком прагматичними цілями¹⁰, тому і відбулося змішання чи переплітання язичництва з християнством. Це можемо спостерігати й сьогодні. Хоча частина людей, які приєдналися до церкви без щирої віри, з часом можуть пережити справжнє навернення до Бога, але в цілому це призводить до втрати дієвої віри християнських спільнот.

Поєднання проповіді з матеріальною та іншою допомогою може мати схожі негативні наслідки, особливо, коли ставиться обов'язкова вимога духовної активності отримувачів такої допомоги. Звичайно, піклуючись про матеріальні потреби людей, які у важкому становищі, або допомагаючи подолати залежності та інші наслідки гріховного життя, є припустимим, навіть потрібно запропонувати вихід, який можна отримати через спасіння в Ісусі Христі та праведне життя з Богом. Щоб це була не тільки зовнішня (можна сказати, формальна) допомога, а й духовна, внутрішня. Але це може бути тільки на добровільних засадах, з повагою вибору кожної людини. Автори Ковальчук І. та Малик П. наголошують на поєднанні соціальної допомоги з культивуванням ідей християнської моралі¹¹.

Біблія критикує не те що вигадані людьми обряди та самовільно впроваджені у життя християн практики, а засуджує навіть дотримання обрядів та свят Старого Завіту, бо їх виконання у Новому Завіті буде формальним, без змісту, навіть руйнівним, оскільки їх суть виконав на Собі Ісус Христос Своєю Жертвою. Період Старого Завіту від закону Мойсея до Христа,

⁹ Федака С. Історія України : Серія 1. Долітописна історія : Том 4 : Велике переселення народів / Сергій Федака. Ужгород : ТИМΠΑНИ, 2020. С. 22-23

¹⁰ Федака С. Історія України : Серія 2. Літописна історія : Том 5 : Київська Русь і Великий степ / Сергій Федака. Ужгород : ТИМПАНИ, 2021. С. 101.

¹¹ Ковальчук І., Малик П. Соціальна робота української церкви християн віри євангельської як механізм гармонізації розвитку соціуму. *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*. 2025. №4. С. 10. URL: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj/article/view/36/33> (дата звернення: 22.04.2026).

дотримання різних ритуалів та свят того часу Апостол Павло порівнює з дитинством, рабством, вихователем, опікуном, управителем, провідником дітей (Галатам, розділи 1-4).

Ісус Христос засуджував лицемірство і фарисейство у ще потрібних на той час обрядах із закону Мойсея. Також Христос засуджував різні правила, додані людьми, які спотворювали задум Творця щодо 7-го дня тижня суботи. Замість уникнення суєти та присвячення 7-го дня тижня Богу й перебування у духовному збагаченні, частина юдеїв була зайнята дотриманням абсурдних постанов та слідчими діями щодо порушників цих постанов, які Бог не давав. Тому фарисейська спотворена практика дотримання суботи, а також ототожнення інституту суботи не з інститутом Творіння, а виключно з Мойсеевим законодавством та юдеями – є одними з причин, чому значна частина християн не сприймає цей день як актуальний у період Нового Завіту та має застереження щодо дотримання суботи через ризик відходу від благодаті в Ісусі Христі.

Хоча, як свідчать спостереження, існують євангельські християни (взагалі не пов'язані з адвентизмом), які дотримуються святості суботи та чистоти їжі, пояснюючи актуальність цих питань не через закон Мойсея, а через запровадження цих норм Творцем ще від творіння і до гріхопадіння, до розуміння, що таке гріх, та задовго до Ізраїлю й Мойсея. Такі християни відносять встановлення тижневої суботи (а не свят) і чистоти звичайної щоденної їжі (буденної, несвяткової, необрядової) не до нововведень закону Мойсея, а до творіння, коли людина була без гріха. Тобто, вони стверджують на основі Біблії, що субота дана не тільки Ізраїлю, а набагато раніше для всього людства, тому що вона виникла при творінні перших людей, а не тільки від заснування Ізраїлю, як окремого народу при Мойсееві. Як і норми моралі і праведності були ще від Адама для всіх народів, бо від гріхопадіння дається оцінка тим чи іншим діям людей. Послання ж до Галатів критикує якраз навернення до обрядовості, яка з'явилася починаючи від Мойсея та виходу з Єгипту. Відповідно, таке розуміння не відводить їх від благодаті, субота наповнена християнським змістом, з уникненням суєти, життєвих справ і роботи. Такі християни не бачать чіткої постанови про відміну святості суботи та призначення іншого дня тижня в Новому Завіті. Вони стверджують, що тексти, які наводяться як аргументи дотримання неділі, у тому числі у контексті воскресіння Христа, не містять чіткої вказівки або пояснення щодо набуття першим днем тижня особливого статусу саме на рівні вчення Христа, а не пізніших екзегетичних тлумачень. Серед таких євангельських християн є церкви як духовно хрещені за прикладом Апостолів та перших християн, так і без такого духовного хрещення.

Не можна звинувачувати у формалізмі за практику новозавітних обрядів, які залишені нам Ісусом Христом та Апостолами. Якщо їх практикували Христос і перші християни, як потрібні у період благодаті, то вони актуальні і сьогодні. Наприклад, Христос міг обмежитися тільки словами і підкреслити суть омивання ніг без буквального виконання, але він виконав це служіння (як і причастя) і закликав Його наслідувати, що і практикується частиною християн¹². Аналогічно можна було би тільки словами звернути увагу на суть причастя і не робити його буквально, та закликати Апостолів проповідувати про значення без практичної форми цього обряду або новозавітного служіння. Але і причастя, і омиття ніг мають виконуватися і сьогодні, і не просто формально, а з глибоким осмисленням Жертви Ісуса Христа, особистої чистоти та служіння іншим. Інакше це буде явним обрядовим формалізмом, ще і в таких важливих обрядах Нового Завіту.

Якщо ж виконувати навіть потрібні обряди, але індивідуально та на рівні церкви акцентувати увагу на зовнішній формі й почуттях, а не на інтелектуальному змісті, то це призводить до духовного

¹² Гуцало В. Культурологічні та обрядові трансформації в п'ятидесятницькому богослужінні. *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*. 2024. №2. С. 46. URL: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj/article/view/16/15> (дата звернення: 23.04.2026).

занепаду¹³. Тим паче це стосується супроводу служінь вираженими емоційними проявами, які походять не від Духа Святого, а викликаються засобами психоемоційного впливу. Прикладами таких впливів є музичні та світлові ефекти, які формують у віруючих захоплення та залежність від тілесного й душевного піднесення, витісняючи змістовне вчення та свідому віру¹⁴.

До причин поширення у ХІХ ст. на території України євангельських поглядів щодо віри та обрядів можна віднести стан традиційних церков у різних питаннях: формальне виконання релігійних приписів та ритуалів, недосконалий моральний стан духовенства, незрозуміла літургійна мова¹⁵. У традиційному християнстві накопичено дуже багато небіблійних звичаїв та ритуалів, на які мирянами та кліром витрачається велика частина життя у літургії та сімейному колі, а суті вчення Христа приділяється вкрай мало уваги, або вона ігнорується взагалі.

На основі дослідження Нівні Г. О., однією з причин формальності обрядів та свят або псевдосвят можна вважати також наявність у своїй основі «бізнес-приводу» та моделювання символів, пов'язаних зі споживанням. Так комерціалізація зміщує увагу з «справді значущого в духовному сенсі» на матеріальне, «несе в собі відчутну небезпеку та являє собою значну морально-етичну проблему»¹⁶. Представник сучасного традиційного християнства зазначає, що «сьогодні людство живе маркетинговими мірками». І це ще одна причина зміни акцентів на форму, навіть на різні забобони, замість розуміння суті подій, які сталися з Ісусом Христом і мети, заради чого Він прийшов на землю¹⁷.

За дослідженням Грушевського М. С., щось подібне відбувалося і раніше при християнізації нашого народу, коли «сполучення нових, християнських форм з старим, нехристиянським життям приводило часом до комічних проявів». «Христоробці» (на перший погляд, щиріше віруючі) споряджали в монастирях банкети для монахів, запрошували на них також і своїх знайомих, і «старалися зробити пир якнайгучніший; мотив був ніби християнський – «нищелюбие» і «любов к монахам», проповідувані духовенством, але під сею покривкою задовольнялися амбіція багатства й щедрості й любов до всяких пирів»¹⁸.

Проблема зовнішньої форми та формальної «віри» без внутрішніх змін і мотивів була у різні часи. Проблемному стану, коли людина не поборює свої недоліки, Ап. Яків протиставляє непорочну побожність у добрих справах заради сиріт і вдов та в особистій чистоті (Як. 1:26-27).

Водночас Ісус Христос піддає критиці тогочасних провідників за їхнє лицемірство: «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, бо очищаєте чашу й миску ззовні, а всередині вони повні здирства та ненаситності... Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, бо ви подібні до гробів побілених, які ззовні видаються гарними, а всередині повні мертвих кісток і всякої нечистоти. Так і ви ззовні видаєтеся людям праведними, а всередині повні лицемірства й беззаконня» (Мт. 23:27-28). А перед цим вказує на практичний прояв їхнього ритуального формалізму та лицемірства: «[Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, тому що ви поїдаєте хати вдовиць і про людське око довго молитесь, – за це отримаєте тяжчий осуд]... Горе вам, книжники та фарисеї,

¹³ Гуцало В. Культурологічні та обрядові трансформації в п'ятидесятницькому богослужінні. *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*. 2024. №2. С. 45. URL: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj/article/view/16/15> (дата звернення: 23.04.2026).

¹⁴ Петрик В.М. Новітні релігійні та містичні рухи: системний аналіз. Упорядник В. М. Петрик. Підрозділ «Віровчення та культова практика харизматів». URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/247-book247/2783-title3437> (дата звернення: 27.03.2026).

¹⁵ Історія релігії в Україні у 10 т. / редкол.: А. Колоний та ін. Том 5. Протестантизм. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм / за ред. П. Яроцького. Київ: Світ знань, 2002. С. 9. URL: <https://ure-online.info/iru-5-prot/> (дата звернення: 21.04.2026 р.).

¹⁶ Нівня Г. О. Ритуал як символічна форма соціальної комунікації: дис. на здоб. наук. ступ. к. філос. н. Одеса: ПДПУ, 2010. С. 202. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/1802/1/Nivnya.pdf> (дата звернення: 08.04.2026 р.).

¹⁷ Що класти у святковий кошик, як розговлятися, чи можна йти на цвинтар? Кременчуцький Телеграф. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10116951-scho-klasti-u-svjatkovij-koshik-jak-rozgovljatisja-chi-mozhna-jti-na-cvintar.html> (дата звернення: 08.04.2026 р.).

¹⁸ Грушевський М. С. Духовна Україна: зб. творів. Київ: Либідь, 1994. С. 297. URL: <http://hrushevsky.history.org.ua/item/0008076> (дата звернення: 21.04.2026 р.).

лицеміри, бо даєте десятину з м'яти, кропу й кмину, а занедбали найважливіше в Законі: суд, милосердя та віру; і це належить робити, і того не залишати» (Мт. 23:14,23).

В іншому виданні М. С. Грушевський зазначає, що первісна новозавітна доктрина висувала підставою християнства любов, ключовою була мораль та гуманність. Цим аспектам на території України приділялося значно менше уваги, а переважала «зовнішня форма». Після «завершення великої боротьби за ікони» Візантійська церква переживала часи внутрішнього збіднення, переважання зовнішньої форми над моральним і культурним змістом¹⁹.

Віру не можна назвати дієвою, коли духовність і віра зводиться тільки до теорії, з відходом від реальності, із делегуванням турботи про свої матеріальні потреби іншим (водночас марно витрачаючи час у неробстві), що також супроводжується ігноруванням життєвих потреб близьких та інших людей. Щоб виправдати таку «ліниву» віру, людина може вдаватися до обрядового формалізму, як обгортки для демонстрації видимих релігійних дій, а насправді це робиться для приховування справжніх мотивів.

Квієтизм є одним з проявів такої егоїстичної втечі від світу та навколишніх проблем. Людина ніби перебуває у «блаженному» й безтурботному стані, але насправді це може бути духовна лінь. Людина може бажати собі добре життя з Богом, але при цьому шукати спокою, показового й фіктивного виконання обрядів за звичаєм і задля звіту та заспокоєння як себе, так і інших. Щодо цього є влучне повчання з Нового Завіту: «Віра без добрих діл – мертва. Яка користь, брати мої, коли хтось каже, що віру має, а діл не має? Чи віра може його спасти? Коли брат або сестра будуть голі й позбавлені щоденної їжі, а хтось із вас їм скаже: Ідіть з миром, грійтеся та їжте, але не дасть їм потрібного для тіла, яка з цього користь? Так і віра, коли не має діл, сама по собі є мертвою. Але хтось скаже: Ти маєш віру, а я маю діла; покажи мені свою віру без діл, а я покажу тобі [свою] віру зі своїх діл» (Як. 2:14-18). Апостол Іван пише: «Якщо хто скаже: Я люблю Бога! – але ненавидить свого брата, той неправдомовець. Адже хто не любить свого брата, якого бачить, то як може він любити Бога, Якого не бачить?» (1 Ів. 4:20).

Як свідчить сучасна релігійна практика, від незайнятості життя навіть віруючої людини насправді сповнюється суєтним, шкідливим і грішним проведенням часу, як це було з молодими вдовами у часи Павла та Тимофія (1 Тим. 5:11-14). Також частковим випадком таких проявів є прокрастинація, відтермінування або відкладання справді потрібних духовних змін і справ на потім. Про подібне пише і Ап. Павло: «Бо коли ми були у вас, то заповідали вам: якщо хто не хоче працювати, хай не їсть. Оскільки чуємо, що деякі між вами бездіяльно живуть, нічого не роблять, лише пхаються до всього, то таким наказуємо і просимо в [нашому] Господі Ісусі Христі, щоб вони мовчки працювали та їли свій хліб» (2 Сол. 3:10-12). Навіть вдовиця не отримувала відповідного церковного статусу і визнання, якщо її попереднє життя не було сповнене праведності і добрих справ: «Нехай вдовою рахується та, яка має не менше шістдесят років і була дружиною одного чоловіка, котра відома своїми добрими ділами: якщо виховала дітей, якщо приймала подорожніх, якщо вмивала ноги святим, якщо втішала пригнічених, якщо виконувала всяке добре діло» (1 Тим. 5:9-10).

Водночас бачимо мотивацію Ап. Павла, який разом з братами мав повне виправдання користуватися матеріальною підтримкою, але, щоб подати добрий приклад іншим та не стати перешкодою для Божої справи – працював: «Тому що самі знаєте, як належить наслідувати нас, адже ми не були у вас без діла і даром хліба не їли ні в кого, а працювали в утомі й напруженні день і ніч, аби не бути тягарем нікому з вас. Не тому, що ми не маємо влади, але щоби подати себе як приклад вам, аби ви стали подібними до нас» (2 Сол. 3:7-9). Аналогічно можна проаналізувати реалії сьогодення та знайти ті сфери, де добре слово і різного роду підтримка є дуже

¹⁹ Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Репринтне видання : Видавництво : SBA Print, 2026. С. 39.

важливими, хоч це потребує часу й уваги. Один із особливо виражених напрямків – духовна підтримка у лікарнях, особливо важкохворих пацієнтів²⁰.

Тяжіння до матеріального збагачення, несправедливого благополуччя, коли в одних надмірні статки в рази перевищують справді потрібне для життя, а іншим бракує вкрай необхідного – це ще один «ворог» дієвої віри. З власних спостережень знаємо приклади, що багаті представники спільнот особливо зацікавлені в пишних обрядах, тому що через них можуть продемонструвати свою перевагу над іншими та показову «щедрість», використовуючи аудиторію церковних служінь. Це спонукає й до розвитку небіблійних, неєвангельських обрядів або спотворення суті і форми визначених Христом обрядів для періоду Нового Завіту.

Клерикалізм і політизованість церков через бажання їх представників мати публічну присутність та вплив на різні суспільні процеси та заходи можуть призводити до розвитку обрядового формалізму та відходу від вчення Христа для догодження всім учасникам, серед яких можуть бути й далекі від віри люди. Надмірне акцентування уваги на ролі вищого духовенства у внутрішній і зовнішній діяльності церкви теж нівелює роль звичайних віруючих, може демотивувати їх та призводити до ігнорування справді потрібних справ через заміну їх на демонстративні форми віри.

Виходячи зі спостережень і спілкування з віруючими є різне їх ставлення до обрядів: одним вони подобаються на емоційному рівні за зовнішньою формою та супровідній атмосфері, для когось це можливість без складнощів формально «відбути» якісь релігійні дії та піти далі у своїх справах, інші бачать в обрядах допомогу для якісних змін, ще хтось не сприймає «помпезність обрядів», не бачить зв'язку між ритуалами і духовністю тощо. Але власні роздуми та висновки християн призводять до подальшого визначення, яким має бути ставлення до віри та обрядів, чи більше звертати увагу на суть, чи навпаки, розвинути обрядовий формалізм.

Нами розглянуто більше негативних чинників та причин, коли людина та спільнота тяжіє до обрядового формалізму, ніж позитивних, які ведуть до дієвої віри. Але вони взаємно розкривають один одного: як з негативних причин формалізму можна зрозуміти позитивні причини тяжіння до живої віри, так і навпаки.

Сукупне накопичення різних негативних тенденцій у християнському середовищі, великий обсяг небіблійних обрядів, практик та правил, дуже слабкі прояви дієвої та внутрішньої віри призвели до деградації офіційного християнства. Ці причини разом з особистими спостереженнями та роздумами віруючих над релігійним життям породили індивідуальні, локальні та глобальні процеси навернення до євангельської віри, і тільки деякі з них стали відомими на широкий загал і зафіксовані історією: іконоборство ~700-900 рр., Агобар з Ліону 816-841 рр., Петр (П'єр) Вальдо та прибічники його ідей Вальденси ~1140 рр., Джон Вікліф 1379 р., Ян Гус та Ієронім Празький ~1415-1416 рр., Реформація XVI ст. тощо²¹.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз деяких теоретичних текстів і практичних відомостей про обрядовий формалізм та дієву віру свідчить, що як традиційні церкви, у яких переважають обряди, так і протестантські та євангельські церкви стикаються з проблемою пасивної віри та обрядового марновірства, хоч і різною мірою та проявами. Здебільшого причиною того чи іншого вибору у розглянутому питанні є проблема людської природи, яка дуже залежить від особистого духовного стану, або ж є колективним відображенням та накопиченням такого особистого вибору.

Відповідний духовний стан суспільства у конкретний історичний проміжок часу й визначає індивідуальний вплив на людську свідомість. Освіченість, доступність Біблії, попередне

²⁰ Бистрицька Е.В. Костюк Л.В. Процеси інституалізації медичного капеланства в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 35 (74), №4, 2024. С. 9. URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/4_2024.pdf#page=16 (дата звернення: 23.04.2026 р.).

²¹ Schaff P. *History of the Christian Church, Volumes IV–VII*. Веб-сайт Christian Classics Ethereal Library (CCEL). URL: <https://ccel.org/ccel/schaff/> (дата звернення: 20.04.2026 р.).

розповсюдження благої звістки та проповідь відіграють визначальну роль у духовному просвітництві та активній вірі. Без підтримки віри та практичної діяльності віра може занепадати і переходити на формалізм.

Причини та чинники повністю протилежного або змішаного вибору між обрядовим формалізмом і дієвою вірою є:

- внутрішній стан та індивідуальна практика – справжнє внутрішнє переродження або формальне навернення; якість внутрішніх духовних змін; особисте дослідження Біблії та зацікавленість суттю вчення або нехтування цими питаннями; тяжіння до декларативного або реального у релігійному житті; пошук легких або дієвих шляхів; лінь або активність; бажання спокою або змін; звичка чи реально потрібні дії; послух або непослух визначеним Богом і життям істинам; чистота намірів; особистий інтерес і задоволення або суть і кінцевий результат; гріх або праведність; смирення або гордість;

- форма та обставини – зовнішня форма або внутрішній зміст; скромність або жага до слави, популярності, ексцентричність; виконання обряду з або без розуміння змісту; справжній привід проведення обряду або участі в ньому; міра бажання розібратися з справжнім змістом питань; готовність залишити минулі народні, родинні та особисті традиції та звичаї; грамотність; освіченість; розповсюдженість Біблії; різна мотивація при проповіді Божого Слова іншим; зв'язність теорії та практики, віри на рівні думок, слів та обрядів з добрими справами; мода та змагання у формальностях або справжнє дотримання волі Божої; квієтизм; клерикалізм; політизованість тощо.

Прямо або опосередковано у Біблії згадуються основні чинники дієвої віри та критикуються причини та практики обрядового формалізму, а біблійні та історичні відомості описують відповідні приклади з реального життя.

Комплексне розуміння причин і взагалі проблем обрядовір'я, обрядового формалізму або навіть обрядового марновірства допоможе чим швидше усвідомити проблему та внести корективи у тенденції особистого та церковного життя для уникнення негативних наслідків і досягнення дієвої, результативної віри. Досвід Реформації XVI ст. та інших історичних періодів, а також локальних церковних практик свідчить, наскільки високою є ціна негативних наслідків формалізму у вірі та обрядах через досягнення критичного рівня таких підходів. Вчасне оновлення віри і завчасне уникнення руйнівних чинників є кращим вибором думачого християнина.

У подальшому доцільно дослідити історичні відомості та сучасні підходи до активізації практичної діяльності віруючих на рівні спільноти та індивідуально, що підвищить якість віри та очистить її від формалізму.

Список використаної літератури та джерел:

1. Біблія. Сучасний переклад 2023. Українське Біблійне Товариство. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/3786/> (дата звернення: 20.04.2026 р.).
2. Біблія. Переклад Р. Турконяка з LXX (77 книг), 2011. Українське Біблійне Товариство. URL: <https://www.bible.com/bible/1755/> (дата звернення: 22.04.2026).
3. Бистрицька Е.В. Костюк Л.В. Процеси інституалізації медичного капеланства в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 35 (74), №4, 2024. URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/4_2024.pdf#page=16 (дата звернення: 23.04.2026).
4. Борейко Ю. Обрядовірство як атрибут повсякденності віруючих українського православ'я. *Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій: пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука) : матеріали Всеукр. науково-практичної конф.* 27-28 листопада 2014 р. 2014. С. 235–239. URL: <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9760/1/43Boreyko.pdf> (дата звернення: 23.04.2026).
5. Грушевський М. С. Духовна Україна: зб. творів. Київ: Либідь, 1994. 556 с. URL: <http://hrushevsky.history.org.ua/item/0008076> (дата звернення: 21.04.2026).

6. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Репринтне видання. Київ: SBA Print, 2026, 192 с.
7. Гуцало В. Культурологічні та обрядові трансформації в п'ятидесятницькому богослужінні. *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*. 2024. №2. URL: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj/article/view/16/15> (дата звернення: 23.04.2026).
8. Докаш В. Релігійність українського суспільства: суспільні виміри і фактори змін. *Релігія та соціум*. 2015. №3. С. 113–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsoc_2015_3_19 (дата звернення: 23.04.2026).
9. Історія релігії в Україні у 10 т. / редкол.: А. Колодний та ін. Том 5. Протестантизм. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм / за ред. П. Яроцького. Київ : Світ знань, 2002. 424 с. URL: <https://ure-online.info/iru-5-prot/> (дата звернення: 21.04.2026).
10. Ковальчук І., Малик П. Соціальна робота української церкви християн віри євангельської як механізм гармонізації і розвитку соціуму. *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*. 2025. №4. URL: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj/article/view/36/33> (дата звернення: 22.04.2026).
11. Нівня Г. О. Ритуал як символічна форма соціальної комунікації: дис. на здоб. наук. ступ. к. філос. н. Одеса: ПДПУ, 2010. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/1802/1/Nivnya.pdf> (дата звернення: 08.04.2026).
12. Петрик В.М. Новітні релігійні та містичні рухи: системний аналіз. Упорядник В. М. Петрик. Підрозділ «Віровчення та культова практика харизматів». URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/247-book247/2783-title3437> (дата звернення: 27.03.2026).
13. Федака С. Історія України : Серія 1. Долітописна історія : Том 4 : Велике переселення народів / Сергій Федака. Ужгород : ТИМРАНИ, 2020. 232с.
14. Федака С. Історія України : Серія 2. Літописна історія : Том 5 : Київська Русь і Великий степ / Сергій Федака. Ужгород : ТИМРАНИ, 2021. – 232с.
15. Що класти у святковий кошик, як розговлятися, чи можна йти на цвинтар? *Кременчуцький Телеграф*. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10116951-scho-klasti-u-svjatkovij-koshik-jak-rozgovljatisja-chi-mozhna-jti-na-cvintar.html> (дата звернення: 08.04.2026).
16. Schaff P. History of the Christian Church, Volumes IV–VII. *Веб-сайт Christian Classics Ethereal Library (CCEL)*. URL: <https://ccel.org/ccel/schaff/> (дата звернення: 20.04.2026).

References:

1. Bibliia. Suchasnyi pereklad 2023 [The Bible. Modern Translation 2023]. (2023). Ukrainian Bible Society. Retriven from: <https://www.bible.com/uk/bible/3786/>. (Accessed: 20.04.2026). [Ukrainian].
2. Bibliia. Pereklad R. Turkoniaka z LXX (77 knyh) (2011) [The Bible. Translation by R. Turkonyak from LXX (77 books), 2011]. (2011). Ukrainian Bible Society. Retriven from: <https://www.bible.com/bible/1755/>. (Accessed: 22.04.2026) [Ukrainian].
3. Bystrytska, E. V., & Kostyuk, L. V. (2024). Protsesty instytualizatsii medychnoho kapelanstva v Ukraini [Processes of institutionalization of medical chaplaincy in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky [Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Historical Sciences]*, 35(74), 4. Retriven from: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/4_2024.pdf#page=16 (Accessed: 23.04.2026). [Ukrainian].
4. Boreiko, Yu. (2014). Obriadovirstvo yak atrybut povsiakdennosti viruiuchykh ukrainskoho pravoslavia [Ritualism as an attribute of the everyday life of believers of Ukrainian Orthodoxy]. *In Proceedings of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference: Ukrainske pravoslavia u konteksti vitchyznianoї istorii ta suspilnykh transformatsii: pamiati mytropolytiv Vasylia (Lypkivskoho) ta Ioana (Bodnarchuka) [Ukrainian Orthodoxy in the context of national history and social transformations: in memory of Metropolitans Vasyl (Lypkivskiy) and Ioan (Bodnarchuk)]* (pp. 235-239). Retriven from: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9760/1/43Bo-reyko.pdf>. (Accessed: 23.04.2026). [Ukrainian].
5. Hrushevskiy, M. S. (1994). Dukhovna Ukraina: zb. tvoriv [Spiritual Ukraine: Collected works]. Kyiv: Lybid. Retriven from: <http://hrushevsky.history.org.ua/item/0008076>. (Accessed: 21.04.2026) [Ukrainian].
6. Hrushevskiy, M. S. (2026). Z istorii relihiinoї dumky na Ukraini [From the history of religious thought in Ukraine]. Reprint edition. Kyiv: SBA Print [Ukrainian].
7. Hutsalo, V. (2024). Kulturolohichni ta obriadovi transformatsii v piatydesiatnytskomu bohosluzhinni [Culturological and ritual transformations in Pentecostal worship]. *Bukovynskiy bohoslavskiy visnyk: vseukrainskyi*

- chasopys [Bukovinian Theological Bulletin: All-Ukrainian Journal]*, 2. Retriven from:: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj/article/view/16/15> (Accessed: 23.04.2026). [Ukrainian].
8. Dokash, V. (2015). Relihiinist ukrainskoho suspilstva: suspilni vymiry i faktory zmin [Religiosity of Ukrainian society: social dimensions and factors of change]. *Relihiia ta sotsium [Religion and Society]*, 3, 113-120. Retriven from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsoc_2015_3_19. (Accessed: 23.04.2026). [Ukrainian].
 9. Kolodnyi, A. et al. (Eds.). (2002). Istoriiia relihii v Ukraini u 10 t. T. 5: Protestantyzm. Rannii protestantyzm. Piznii protestantyzm. Baptyzm [History of Religion in Ukraine in 10 vols. Vol. 5: Protestantism. Early Protestantism. Late Protestantism. Baptism]. (P. Yarotskyi, Ed.). Kyiv: Svit znan. Retriven from: <https://ure-online.info/iru-5-prot/>. (Accessed: 21.04.2026). [Ukrainian].
 10. Kovalchuk, I., & Malyk, P. (2025). Sotsialna robota ukrainskoi tserkvy khrystyian viry yevanhelskoi yak mekhanizm harmonizatsii i rozvytku sotsiumu [Social work of the Ukrainian Pentecostal Church as a mechanism for harmonization and development of society]. *Bukovynskyi bohoslavskyi visnyk: vseukrainskyi chasopys [Bukovinian Theological Bulletin: All-Ukrainian Journal]*, 4. Retriven from: <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj/article/view/36/33> (Accessed: 22.04.2026). [Ukrainian].
 11. Nivnia, H. O. (2010). Rytual yak symvolichna forma sotsialnoi komunikatsii [Ritual as a symbolic form of social communication] (PhD Dissertation). Odesa: PDPU. Retriven from: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/1802/1/Nivnya.pdf>. (Accessed: 08.04.2026). [Ukrainian].
 12. Petryk, V. M. (n.d.). Novitni relihiini ta mistychni rukhy: systemnyi analiz [New religious and mystical movements: a systemic analysis]. Section: "Virovchennia ta kultova praktyka kharyzmativ" [Creed and cult practice of charismatics]. Retriven from: <http://hram.in.ua/biblioteka/apologetyka/247-book247/2783-title3437>. (Accessed: 27.03.2026). [Ukrainian].
 13. Fedaka, S. (2020). Istoriiia Ukrainy: Seriiia 1. Dolitopysna istoriia: Tom 4: Velyke pereseleattia narodiv [History of Ukraine: Series 1. Pre-chronicle history: Vol. 4: Great Migration of Peoples]. Uzhhorod: TIMPANI. [Ukrainian].
 14. Fedaka, S. (2021). Istoriiia Ukrainy: Seriiia 2. Litopysna istoriia: Tom 5: Kyivska Rus i Velykyi step [History of Ukraine: Series 2. Chronicle history: Vol. 5: Kyivan Rus and the Great Steppe]. Uzhhorod: TIMPANI. [Ukrainian].
 15. Sheho klasty u sviatkovyi koshyk, yak rozhovliatysia, chy mozhna idty na tsvyntar? [What to put in the holiday basket, how to break the fast, can you go to the cemetery?]. *Kremenchutskyi Telehraf*. Retriven from: <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10116951-scho-klasti-u-svjatkovij-koshik-jak-rozgovljatisja-chi-mozhna-jti-na-cvintar.html>. (Accessed: 08.04.2026). [Ukrainian].
 16. Schaff, P. (n.d.). History of the Christian Church, Volumes IV–VII. Christian Classics Ethereal Library (CCEL). Retriven from: <https://ccel.org/ccel/schaff/> (Accessed: 20.04.2026). [English].

Прийнято 22.04.2026.

Рекомендовано до друку 04.05.2026.

Опубліковано: 08.06.2026